

Цепкало Т.О. Екзистенціальні концепти у поезії М. Вінграновського // Теоретична і дидактична філологія: Збірник наукових праць / За заг. ред. Г.Л. Токмань. – Вип. 9. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2011. – С. 389-397

Тетяна Цепкало

ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНІ КОНЦЕПТИ У ПОЕЗІЯХ М. ВІНГРАНОВСЬКОГО

У статті досліджуються особливості екзистенціальних концептів у поетичних творах українського митця ХХ століття Миколи Вінграновського з погляду їх смислового та емоційного навантаження. Детально розглядаються онтологічні закономірності функціонування у поезії М. Вінграновського філософських концептів болю, смерті, часу та їх вплив на творення авторської картини світу. Простежується актуалізація філософії екзистенціалізму на лексичному рівні поезій.

Ключові слова: *екзистенціалізм, концепт, біль, смерть, час.*

In the article the features of the use of existential concepts are investigated in poetic works of the Ukrainian writer XX century of Mykola Vinhranovskyj from the point of view of their semantic and emotional loading. In detail ontological conformities to law of functioning are examined in the poetics of M. Vinhranovskyj philosophical concepts of pain, death, time and their influence on creation of authorial picture of the world. Actualization of philosophy of existentialism is traced at lexical level of poetries.

Key words: *existentialism, concept, pain, death, time.*

Художньо-філософським стрижнем творчості українських письменників ХХ століття став один із найвагоміших філософсько-літературних напрямів – екзистенціалізм, який відводив важливе місце усвідомленню граничних засад буття й великому колу сутнісних проблем. Митці наголошували на значущості особистісного світоглядного виміру існування людини в часі і суспільстві.

Оскільки в поезіях Миколи Вінграновського зустрічаються трагічні мотиви, ліричний герой постає перед вибором, з'являється потреба поєднувати непоєднуване, зближувати полярно протилежні явища, це дає змогу аналізувати поетичну творчість митця з погляду екзистенціальної філософії.

Українська філософія протягом усіх етапів свого розвитку відзначалася увагою до внутрішнього світу людини, закоріненням у таємницю власного Я, тлумаченням людського існування, сенсу та значення життя. Внутрішній світ особистості виражається через акти екзистенції. Свідоме звернення до екзистенціалізму представниками української літератури розпочинається із 60-х років ХХ століття працями В. Табачковського, В. Шинкарука, О. Яценка, С. Кримського та інших учених, які розглядали суперечності людського буття у контексті екзистенціальної парадигми самореалізації.

Екзистенціальні літературно-філософські суперечності через комплексний аналіз ідей, концептів, проблематики, виокремлення найважливіших екзистенціальних мотивів вперше було обґрунтовано Н. Михайловською. Цих питань опосередковано торкалися у своїх монографіях Т. Гундорова, Н. Зборовська, Н. Колощук, М. Моклиця, Я. Поліщук, Л. Таран та інші.

Метою статті є визначення онтологічних закономірностей функціонування екзистенціальних концептів болю, страху, смерті, страждання, тривоги, часу у поетичних творах М. Вінграновського та з'ясування їх ролі у становленні авторського світобачення.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання низки **завдань**: виявити провідні екзистенціальні концепти у поезіях М. Вінграновського, проаналізувати їх на рівні ідей, проблематики та поетики художнього твору, дослідити їх функції та значення для вираження авторської модальності.

Художній потенціал М. Вінграновського позначається схильністю до філософських роздумів, зокрема, онтологічного та екзистенціального напрямів, оскільки поет переймається духовною проблематикою, особистісним потенціалом людини, змістом існування людини відповідно до її сутності.

Екзистенціалізм претендує на пояснення світу, яке було б співвіднесено

тільки з людиною, а не з принципом матеріальності чи ідеальності світу. Передусім це стосується усвідомлення принципової закинутості людини у світ, у якому вона повинна жити, а отже, постійно здійснюючи спроби переступити через обмеженість обставин і через власну однозначну заданість. Тобто людина постає як неповторна індивідуальність, особистість, мікрокосм, і, щоб зберегти власну самоідентичність та інваріантність, вона повинна постійно переходити через грані свого наявного буття, виходити за межі самої себе, трансцендентувати, виносити себе за межі суцього [3, с.756].

Екзистенціально зорієнтоване трактування особистісного начала М. Вінграновським простежується в осмисленні ним концепту болю, в якому відображається український менталітет автора. Розвиток особистості передбачає реалізацію естетичних та філософських уявлень про довершеність людини та її покликання у житті. У трансценденції це виражається прагненням людини до любові, щастя, болю. Саме біль дає особистості можливість творення самої себе і прагнення до свободи.

Нема таких. І знаю, що не буде,
Хоч рани різні, як і різні люди,
Та настає той час, коли кругом і всюди
Одним болітимуть людські думки і груди [1, с.85].

У цих рядках М. Вінграновського реалізується основний принцип екзистенціальної філософії – людина постає як індивідуальність, неповторна особистість, яка постійно повинна долати межі свого буття. Таким чином, ми можемо окреслити авторську позицію, яка передбачає, що кожен індивідуум по-своєму відчуває біль, зберігаючи власну ідентичність, власне ставлення до спільних та загальнолюдських проблем.

Людське існування характеризується постійним прагненням знайти самого себе, самореалізуватися. Проте, враховуючи жорсткі межі людського ества, людина повинна навчитися жити із постійним усвідомленням кінцевості, і цей глибоко прихований біль, спричинений цим усвідомленням, наповнює людину особливою чистотою і духовністю [3, 756].

Окрім того, людина постійно відчуває внутрішню самотність, що є проявом її буття, тому переживає дисгармонію особистісного розвитку. Це також є джерелом болю і самовідчуження, в результаті чого відбувається відокремленість у соціумі і пошук особистістю свого місця у світі. У ліричному творі М. Вінграновського «Її ім'я» наскрізний біль посилюється самотністю:

Зболений одним наскрізним болем,
У нейлонових спіжонених роках
Прокотивсь я перекотиполем
По дівочих снах та іменах [1, с.125].

Про внутрішню самотність ліричного героя свідчить метафоричне порівняння його із перекотиполем. Образ перекотиполя – символічний, уособлює в собі самоту і невизначеність у житті, оскільки ця рослина постійно котиться за вітром.

Попри яскраво виражену самотність ліричного героя у поетичних творах М. Вінграновського ми бачимо прагнення людини пройти через страждання для досягнення вищої мети – у складних умовах існування віднайти своє особистісне начало, розібратися у своїх внутрішніх пориваннях, досягнути любові:

Я вже спішу страждати і любить,
Бо я незчувсь, як небо стало ближчим,
Легкого цвіту срібнокрилі хвищі –
Все, чим сміється серце і болить [1, с.82].

Тут простежується стан емоційного, душевного болю, окресленого словами «страждання», «біль». У контексті цього твору відображається буття людини як особистості в суперечливому світі. Антиномія «сміється серце і болить» – це прояв протилежної сторони страждання – радості. Автор створює власну екзистенціальну парадигму, основою якої стає любов, яка звільняє і разом з тим руйнує особистість.

Однією з важливих світоглядних проблем усвідомлення загальної картини світу й себе в ньому є бінарна опозиція «життя-смерть». Категорія смерті в

літературно-філософських працях ХХ століття переосмислюється як необхідність для розуміння важливості тієї миті, в якій живе людина, повноти й повноцінності власного буття у світі. В основі гуманістичного концепту екзистенціалізму лежить сміливе долання людиною страху смерті завдяки усвідомленню її суті.

Німецький філософ Мартін Гайдеггер вважає, що людина помирає, ніколи не будучи «завершеною», і водночас вона завжди достатньо стара, щоб померти. Смерть – дещо, що приходить ззовні, це можливість самого «тут-буття», котре безперервно забігає у майбутнє, тобто у смерть. Розуміння власної смертності здійснює певною мірою «внутрішню революцію» в людині, змушуючи екзистенцію звернутися до власних можливостей. Тривожний стан поряд із небуттям відкриває власне існування в його істинності та свободі. Це свобода від ілюзій повсякденності, «свобода-до-смерті» [4, с.54].

Концепт смерті у поетичній творчості М. Вінграновського постає у таких тематичних ракурсах: історіософському (смерть як загибель народу, нації, держави); релігійно-філософському (смерть епохи, подолання всесвітнього зла); екзистенціально-філософському (смерть як заключний етап індивідуального буття-у-світі).

Історіософський план вираження концепту смерті втілюється поетом за допомогою поетичної картини смерті:

Благословіть!.. Обов'язком і правом
Я змушений свій зір перевести:
Переді мною смерті і заграви,
Концтабори, прокляття і хрести [1, с.91].

У цій фантазмагорії смерті розкривається гостре переживання автором через поступову загибель і трагедію рідної держави і сприймається як особиста втрата й духовна смерть, як екзистенційне відчуття нездійсненності власних надій і сподівань, оскільки смерть нації означає й духовний кінець індивіда як носія національної ідеї.

Релігійно-філософське осмислення кризи епохи, суперечності між

суспільним та індивідуальним буттям людини передаються М. Вінграновським за допомогою апокаліптичного мотиву:

Я ввесь в прокляттях, попелі й димах,
Одружений на смерті, я пропах
Двадцятивічним ароматом смерті [1, с.113]!..

Поєднання філософських та релігійно-містичних начал, що містяться в зображеному апокаліпсисі епохи, втілюються у традиційному для поета символічному стилі. Сучасне авторові суспільство матеріалізується в ньому самому, ХХ століття вбачається письменникові як таке, що втратило саму людину, прокляло її, знецінило її право на життя й духовність. Рештки віри у можливість звільнення рідної землі перетворюються на екзистенційне розуміння її нездійсненності, тому М. Вінграновський подає апокаліптичну картину людської та всесвітньої катастрофи:

І все, що люблено, що вистраждано в нас,
У нашому вселюдному двобої,
Ввіллється в час загибелі людської
У всепланетний знищувальний час [1, с.115]...

Екзистенційне відчуття тривоги перед смертю постає у граничній ситуації повселюдного знищення. Трагічний дисонанс світу, екзистенційно-філософська концепція неможливості змінити даність, страждання через драматизм буття, внутрішньо-психологічні та духовні суперечності існування людини породжують всеохоплюючий страх.

Страх смерті являє собою нормальну форму тривоги, але не він, уважає Мей, є її виток. Її викликає страх пустоти, безглуздя, «ніщо». Ця тривога, з необхідністю притаманна людській екзистенції, вона невід'ємна від буття особистості. Без тривоги неможливий позитивний розвиток особистості, вона є необхідним елементом у структурі людської психіки [4, с.112].

Екзистенційні стани тривоги, відчаю, усвідомлення смерті як психологічного й духовного стану трагічної природи людини пронизують поезію М. Вінграновського, поєднуючи історіософські та філософські начала:

Боятися ж інші вмерти від застуди,
А ті бояться жити в білоденні,
Бо думають, що ж завтра з ними буде [1, с.84]?!

Філософська парадигма автора у ліричному монолозі концентрується у багатогранному концепті смерті опосередковано через усвідомлення, перцепцію та розуміння кінцевості людського буття. Бінарна опозиція життя-смерть дає поштовх людині задуматися про власне майбутнє, про сенс свого життя, а також про необхідність самореалізації особистості. Попри те, що людська самотність є особистою трагедією, вона допомагає поетові відірватися від повсякденності та абсурдності навколишнього світу, зануритися у макрокосм майбутнього, пізнати необхідність життєвих випробувань. Одним із найважливіших екзистенційних конфліктів людського буття є суперечності між прагненням до життя та розуміння його кінцевості, що є основним чуттєво-емоційним елементом у психологічному та філософському сприйнятті світу особистістю.

В особистісно-філософському світобаченні поета-мислителя М. Вінграновського життя і смерть переосмислюються і трансформуються в духовну категорію безсмертя:

І прокляли Земля мене і люд!
Земля за люд, безсмертям оповитий,
За вічних дурнів, за безсмертний бруд
І за безсмертну смерть негордовиту [1, с.109].

Різноманіття художніх прийомів (алітерація, уособлення, тавтологія, оксиморон), використаних поетом у цих рядках, указує на глибокий ліризм вірша та особистісний перехід на вищий рівень буття – безсмертя. Найвпливовіший аналітик релігії XX століття Мірче Еліаде стверджує, що людина проживає, так би мовити, початок безсмертя, все більше наближається до безсмертя. А отже, безсмертя повинне сприйматися не як життя *post mortem* (після смерті; латин.), а як буття, яке людина постійно створює для себе, до якого готується і в якому живе вже зараз, у цьому світі. Тому не-смерть,

безсмертя повинно сприйматися як останній, ідеальний стан, до якого людина прагне всім єством і який вона намагається здобути, вмираючи і воскресаючи безкінечно [2, с.301].

Безкінечність як феномен існування у ліриці М. Вінграновського постає екзистенційною категорією часу:

Безмежний час щось прикидав собі,
На палець міряв небо при дорозі [1, с.348].

Розширення художнього часопростору митця до вічного часу й нескінченного космічного безмежжя відповідає філософським поглядам М. Гайдеггера: «Час – це ніяка не річ, отже, ніщо суще, але залишається у своїй минулості постійним, не будучи саме, на відміну від сущого в часі, чимось тимчасовим» [5, с.82].

Водночас М. Вінграновський розуміє плинність часу через бінарну опозицію «минучість-неминучість», таким чином, координуючи минуле, теперішнє і майбутнє та приймаючи труднощі і випробування життя:

Попереду – народження й прощання,
Попереду – минучість й неминучість,
Шумить мені годин бистротекучість,
Шумить мені не перша, не остання [1, с.86].

Аналогічно у статті «Час і буття» М. Гайдеггер проголошує свого роду парадоксальну думку, що минуле, сучасне і майбутнє – тотожні. Він уводить поняття «часовості» як часу, який переживає людина. Сутністю «часовості» є поєднання одночасно минулого, теперішнього і майбутнього, що стає можливим у результаті перетворення останніх в «екстази», які мисляться як моменти суб'єктивних переживань людини [5, с.88]. Сутність «часовості», як пише М. Гайдеггер, полягає у виявленні єдності «екстазів». Тобто, у часі, який переживається людиною, також спостерігається факт зміщення в одночасність минулого, теперішнього і майбутнього. Допоки людина живе, для неї минуле, теперішнє і майбутнє зливаються в самому факті її теперішнього існування [5, с.89].

Отже, стрижневим екзистенціальним концептом поезики М. Вінграновського, що характеризує його внутрішні переживання та розкриває сутність людського буття, є концепт болю. Людина свідомо переживає страждання з метою реалізації свого особистісного начала. Біль як частина внутрішньої екзистенції поета постає своєрідним станом буття.

Долання людиною обмеженості власного існування, нівелюючого впливу соціуму на особистість – це вагомі риси екзистенціальної парадигми М. Вінграновського, які втілюються через людську духовність опосередковано через категорію болю. Важкі умови існування спонукають людину до виявлення особистісного начала, власної сутності.

Концепт смерті у поетичній творчості митця втілює всю різноманітність екзистенційних станів, пов'язаних із нею, – тривогу, страх, відчуття приреченості, самотності, відчуження через незворотну втрату рідної землі. Ліричний герой М. Вінграновського переживає всі ці стани й осягає трагізм кінцевості людського буття. Однак, будуючи власну екзистенціально-філософську позицію, український поет трансформує опозицію життя-смерть у категорію безсмертя, яка ототожнюється ним із безкінечністю, що виділяється в екзистенціальному концепті часу. Осмислення часового континууму М. Вінграновським відбувається відповідно до поглядів М. Гайдеггера. Вічність часу протиставляється його плинності і водночас ідентифікується з нею.

Список використаних джерел:

1. Вінграновський М.С. Вибрані твори: У 3 т. – Т. 1: Поезії / Вступна стаття Т. Салиги. – Тернопіль: Богдан, 2004. – 400 с.
2. Еліаде М. Священне і мирське. Міфи, сновидіння і містерії. Мефістофель і андрогін. Окультизм, ворожбитство та культурні уподобання / Пер. Г. Кьорян, В. Сахна. – К.: Основи, 2001. – 592 с.
3. Экзистенциализм // Философский энциклопедический словарь / Редкол.: С.С. Аверинцев, Э.А. Араб-Оглы, Л.Ф. Ильичёв и др. – 2-е изд. – М.: Сов. энциклопедия, 1989. – 886 с.

4. Руткевич А.М. От Фрейда к Хайдеггеру: Критич. очерк экзистенциального психоанализа. – М.: Политиздат, 1985. – 175 с.
5. Хайдеггер М. Розговор на проселочной дороге: Сборник: Пер.с нем. / Под ред. А.А. Доброхотова. – М.: Высшая школа, 1991. – 192 с.